

MARZENA SZMYT (ed.), *Biały Potok. Materiały z badań Józefa Kostrzewskiego na Podolu. Materials from Józef Kostrzewski's Podolia Excavations, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, Volumen 19, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznan, 2016, 526 p, ISBN 978-83-60109-54-0.*

Reevaluarea contextelor și artefactelor descoperite în timpul unor săpături arheologice mai vechi care nu au cunoscut o apariție editorială pe măsură din diferite motive, poate contribui la cunoașterea trecutului omenirii, în aceeași măsură, ca și noile investigații realizate cu ajutorul infrastructurilor moderne de cercetare de teren. Cel mai bun exemplu în acest sens îl reprezintă publicarea rezultatelor săpăturilor din prima parte a secolului trecut, conduse de Józef Kostrzewski în situl de la *Biały Potok*. Analiza amănunțită atât a materialelor excavate de acesta cât și a puținei documentații de teren ce s-a păstrat în arhivele muzeului din Poznan de către o echipă de specialiști sub coordonarea Marzenei Szmyt se

constituie într-o monografie generoasă ca spațiu și informație, un fericit exemplu de fructificare a unor săpături vechi care aduc date noi despre preistoria spațiului est-european.

Pe măsura investigațiilor cuprinse în lucrare sunt și condițiile grafice excelente în care a fost tipărită, pe o hârtie de foarte bună calitate. În plus, prezentarea într-o ediție bilingvă (poloneză și engleză) a studiilor este o idee extraordinară a editorului, având în vedere faptul că direct interesați de informațiile din monografie sunt și arheologii din România care s-au aplecat spre studiul a două mari complexe culturale: Cucuteni-Trypillia și Komariv - Biały Potok – Costișa.

În Prefață, editorul vorbește despre cadrul general și necesitatea publicării pe larg a materialelor excavate în 1925 de J. Kostrzewski (pe atunci șeful Departamentului de Preistorie de la Muzeul Wieklopolska din Poznan și profesor la Universitatea din Poznan) la *Biały Potok* (în prezent Bilyi Potik în Ucraina) (p. 7-8).

Partea Introductivă conține un prim capitol semnat de J. Cieszewska-Braniecki și M. Szmyt (*Historia i rezultaty badań Józefa Kostrzewskiego w Białym Potoku/ The History and Results of Józef Kostrzewski's Investigations in Biały Potok*: p. 13-32) care prezintă motivele care l-au determinat pe Kostrzewski să realizeze săpăturile de la Biały Potok, dar și ecurilor cercetării sale în presa și literatura de specialitate a vremii. De asemenea, sunt redată și tabelele cu materialele înregistrate în Muzeul din Poznan.

Pentru capitolul următor *Notatki Józefa Kostrzewskiego z badań w Białym Potoku. Józef Kostrzewski's / Notes of the Investigations in Biały Potok* (p. 33-58), A. Drejer-Kowalska și P. Silska au scanat, transliterat și tradus în limba engleză toată documentația care s-a păstrat la Muzeul din Poznan referitoare la investigațiile de pe șantierul de la Biały Potok.

I. Hildebrandt-Radke, profesor la Universitatea din Poznan, ne introduce apoi (*Uwarunkowania hydrograficzne oraz rzeźba terenu w rejonie Białego Potoku. Hydrology and Terrain in the Area of Biały Potok*: p. 59-66) în condițiile geo-morfologice specifice Podoliei, cu focalizare pe hidrologia râului *Biała* în al cărui bazin hidrografic se află și situl cercetat de Kostrzewski.

Cea de-a doua parte a monografiei este dedicată locuirii eneolitice de la Biały Potok.

Deoarece în documentația de șantier a lui Kostrzewski datele referitoare la arhitectura celor trei locuințe Cucuteni-Trypillia investigate la Biały Potok sunt sumare, Al. Diachenko și K. Harat-Strotsen au considerat necesară o analiză a lutuieilor arse provenite de la cele trei construcții, într-o încercare de a reconstitui elementele de arhitectură interioară dar și tehnologia ridicării de clădiri în perioada eneolitică. Astfel, cei doi specialiști, în capitolul *Zabudowa osady kultury trypillskiej w świetle analizy polepy/ Buildings in the Settlement of the Trypillia Culture in*

the Light of Daub Analysis (p. 69-111) diferențiază fragmentele de lipitură în funcție de amestecul din care sunt făcute și finisare. Ei consideră că cele trei locuințe erau clădiri cu etaj și identifică în fragmentele studiate și elemente de design interior.

Una dintre cele mai consistente părți este cea redactată de T. M. Tkachuk (fără îndoială unul dintre cei mai reputați specialiști în domeniu) care prezintă, pe larg, analiza formelor vaselor și a elementelor decorative de pe ceramica de la Biały Potok (cap. 5. *Ceramika kultury trypillia/ Pottery of the Trypillia Culture* - p. 113-195) pe baza cărora definește și încadrează cultural locuințele din sit. Astfel, în artefactele studiate a observat preponderența materialelor aparținând grupului Koshylivtsi (cu puține elemente Brânzeni), dar și elemente tipice grupului Șipeniț (în care a identificat și elemente împrumutate de la grupul Bădragi) și câteva fragmente Horodiștea-Gordinești. Cele 59 de figuri care însoțesc textul permit o bună vizualizare a ceramicii descrisă pe larg.

Aspectele tehnologice ale ceramicii sunt tratate în două capitole (6. *Mineralogiczno-petrografi czna charakterystyka ceramiki i polepy kultury trypillia/ Mineralogical and Petrographic Description of Trypillia Culture Pottery and Daub* (p. 197-225) și 7. *Barwniki używane w garncarstwie kultury trypillia w Białym Potoku/ Colorants Used in Trypillia Culture Pottery in Biały Potok* (p. 219-225)) semnate de A. Rauba-Bukowska. Cele 16 fragmente ceramice (provenind atât de la vase folosite pentru servirea alimentelor, dar și din așa-numita specie de ceramică de bucătărie) și patru de lutuială au fost analizate în secțiune subțire cu un microscop cu lumină transmisă polarizantă. Autoarea a descoperit faptul că ceramica pictată era realizată atât din luturi foarte fine cât și mai grele (cu componente carbonatice), în timp ce cea de bucătărie era făcută doar din luturi mai grele și cu adaosuri intenționate de plante, șamotă și scoici. Ceramica fină a fost arsă la 800-850°C, iar cea de bucătărie la 750-800°C. Materia primă a lutuieiilor de la pereții locuințelor diferă de cea a ceramicii, fiind de origine loessică, arderea acestora producându-se în jurul temperaturii de 600-700°C. Cât despre culorile folosite pentru a decora ceramica, Rauba-Bukowska concluzionează că albul provine din carbonații de calciu și roșul din sedimentele de ocru din Munții Carpați. Deși la sfârșitul capitolului, A. Rauba-Bukowska afirmă ca rezultatele obținute de ea se potrivesc cu cele din literatura de specialitate privitoare la ceramica culturii Cucuteni-Trypillia trimiterile bibliografice pe care ni le oferă nu conțin referințe la nici una dintre lucrările semnate de autorii români care s-au ocupat de această problematică a pigmentilor.

În schimb, cercetătoarele J. Cieszewska-Braniecki și M. Szmyt care s-au ocupat de plastica descoperită la Biały Potok (capitolul 8: *Plastyka fi guralna i ceramika specjalna/ Figurine Art Forms and Special Vessels* - p. 227-250) par a

nu se putea desprinde de literatura din România, folosind în cea mai mare parte lucrarea esențială pentru problematica reprezentărilor antropomorfe scrisă de Dan Monah cu scopul de a găsi analogii pentru statuetele cuprinse în catalogul descoperirilor. Din păcate, singura statueta antropomorfă aproape întregă s-a pierdut din colecție, rămânând doar cele fragmentare.

Un alt capitol consistent, pe măsura descoperirilor (4866 piese dintre care 3621 descoperite doar în locuința 2), ne este oferit de Andrzej Pelisiak care prezintă rezultatele analizei tehnolo-tipologice a inventarului litic cioplit (cap. 9 *Materiały krzemienne kultury trypillia/ Flint Materials of the Trypillia Culture* - p. 251-330). El a împărțit utilajul în 23 mari categorii tehnolo-tipologice, discutându-le pe larg în funcție de contextul descoperirii, pentru fiecare locuință, făcând conexiuni între diversele caracteristici ale părților proximale ale pieselor și dimensiunile lor.

M. Winiarska-Kabacińska completează observațiile tehnolo-tipologice ale lui A. Pelisiak prin analiza traseologică a artefactelor de piatră cioplită (capitolul 10 *Analiza funkcjonalna wybranych narzędzi krzemienych/ Functional Analysis of Selected Flint Tools*-p. 331-352). Autoarea a observat, în urma investigării la microscop a 76 de piese descoperite în locuințele 1 și 2 că cele mai multe lame retușate poartă urme ale folosirii lor în activități legate de procesarea materiilor vegetale (lemn, fibre, cereale). Gratoarele, în schimb, au fost utilizate la răzuirea pieilor, unele cu aditivi minerali. Una dintre lame a fost utilizată ca amnar. În cazul a câtorva lame autoare nu a reușit să definească materialul pe care au fost folosite. Din păcate, fotografiile urmelor de uzură observate la microscop sunt destul de puține și neconvingătoare în unele cazuri, mai ales precum cea interpretată ca provenind de la un *tribulum*.

Aceeași M. Winiarska-Kabacińska a analizat, din punct de vedere traseologic, dar și în privința tehnologiei de producere și uneltele de os (vezi capitolul 15 *Mikroskopowa analiza wyrobów z kości i poroża/ Microscopic Analysis of Bone and Antler Artefacts* - p. 409-417).

Capitolul 11 *Eksplatacja surowców skalnych / Exploitation of Rock Materials* (p 353-364) semnat de un geolog - M. Zieliński și de editorul volumului prezintă structura geologică a zonei în care se află situl, după cum reiese din literatura de specialitate. Pentru câteva fragmente de topoare sunt redată și determinările materiilor prime.

A. Sikorski discută în capitolul 12. *Wytwarzanie i użytkowanie tekstyliów/ Production and Use of textiles* (p. 365-389) atât sursele care atestă producția de textile în așezare (greutăți de lut și fusaiole) dar mai ales pe cele care dovedesc uzul textilelor și a coșurilor împletite prin impresiunile pe care acestea le-au lăsat pe ceramică.

Deși J. Kostrzewski și-a întreprins săpăturile la Biały

Potok acum aproape 100 de ani, el a strâns toate materialele descoperite (artefacte și eco-fapte), permițând astfel conservarea unor mărturii de nerecuperat în alte condiții cu privire la folosirea de către comunitățile umane preistorice a resurselor oferite de mediul înconjurător. Astfel, J. Koszałka a reușit pe baza analizei cărbunilor și a impresiunilor din lutuiala recoltată în 1925 să contureze (cap. 13 *Źródła archeobotaniczne z osady kultury trypolskiej/ Palaeobotanical Sources from the Trypillia Culture Settlement*: p. 391-396) unele comportamente tehnologice din trecut dar și relația om-mediul vegetal înconjurător. Ca urmare, cercetătoarea ne poate furniza la ora actuală informații precum aceea că lemnul folosit la construcția locuinței 2 este lemn de *Quercus sp.*, iar în lutuiala care a alcătuit materia primă pentru ridicarea caselor au fost amestecați aditivi vegetali în formă de diverse elemente (spice, frunze, tulpini) din plante cerealiere precum grâu, orz, alac.

Capitolul 14. *Eksploatacja ssaków / Exploitation of Mammals* (p. 397- 407) semnat de D. Makowiecki vorbește despre relația om-animal precum reiese din studiul celor 100 oase strănse în timpul săpăturilor din 1925. Majoritatea elementelor anatomice analizate sunt de la animale domestice (în primul rând vite, și în număr mai mic oi și porci) și rar de la cele sălbatice (cerb și vulpe). Autorul face observații și cu privire la vârsta la care unele animale au fost sacrificate. De asemenea, a determinat și faptul că oasele lungi și coastele alături de cornul de cerb au constituit principalele materii prime pentru uneltele din materii dure animaliere descoperite în sit.

Succint, sunt prezentate de către A. Kurzawska (*Analiza pozostalosci muszli mięczaków/ Mollusc Shells Analysis*: p. 419-422), moluștele descoperite în sit: melcii și un fragment de scoică marină din familia *Cardiidae*, originară din zona Mării Negre sau a celei Mediterane care este posibil să fie, de fapt un fragment de pandantiv.

În capitolul următor, T. M. Tkachuk (cap. 17: *Osada z Białego Potoku w kontekście regionalnych ugrupowań kultury trypolskiej/ The Biały Potok Settlement in the Context of Regional Trypillia Culture Groups*: p. 423-442) reia discuția cu privire la încadrarea încadrarea culturală a vestigiilor de la Biały Potok, în funcție de decorul și formele ceramice pe care le-a întâlnit, dezbătând problema într-un context regio-cultural mai larg. Astfel, cele mai timpurii materiale provin din ultima fază de dezvoltare a grupului Șipeniț, dar cele mai multe fragmente sunt totuși tipice grupului Koshlyvitsi, adică trecerii de la faza Tripolie CI la CII. Cele mai timpurii materiale (foarte puține de altfel) aparțin finalului Tripolie CII – grupului Kasperivți.

Cea de-a treia parte a monografiei sitului Biały Potok (*Gorby z III i II tys. przed Chr. / Graves of the 3rd and 2nd mill. BC.*) constituie o reconsiderare, din punct de vedere cultural și temporal, a mormintelor cercetate de J. Kostrzewski în 1925, morminte care, în articolul publicat

de autorul săpăturilor, deși diferite unul de altul atât ca inventar cât și ca rit, au fost atribuite Eneoliticului. Astfel, M. Szmyt analizează mormântul III (cap. 18. *Grób z III tys. przed Chr. / Grave from the 3rd mill. BC* - p. 445 – 454) în care se aflau un individ ale cărui oseminte nu se mai păstrează în întregime, trei vase și un topor din silex șlefuit. Datele C14 obținute pentru acest mormânt îl încadrează în cultura Amforelor Sferice.

Inhumațiile aparținând culturii Costișa-Komariv sunt discutate de P. Makarowicz în capitolul 19: *Groby z II tys. przed Chr. Nekropola kultury komarowskiej nad Seretem / Graves from the 2nd mill. BC. Komarów Culture Necropolis by the River Seret* (p. 455-484). Unul dintre cele două morminte era dublu, în timp ce celălalt adăpotea, în cistă, un singur individ. Autorul pune în circulația științifică și datele radiocarbon obținute pentru aceste complexe și aduce în discuție locul descoperirilor de la Biały Potok în contextul mai larg al epocii bronzului din zona est-europeană (România, Republica Moldova și Ucraina), dovedind o bună documentare a fenomenelor specifice perioadei.

M. Chyleński și A. Juras Rozdział ne relatează succint că genomul mitocondrial obținut pentru un individ din mormântul dublu poate fi atribuit haplotipului H49, haplotip rar întâlnit la populațiile actuale și niciodată până acum la cele preistorice (vezi capitolul 20. *Analiza mitochondrialnego DNA osobnika z grobu z epoki brązu z Białego Potoku/ Mitochondrial DNA Analysis of the Bronze Age Individual from Biały Potok* - p. 485-489).

Cea de-a treia parte a monografiei se încheie cu prezentarea rezultatelor analizei traseologice întreprinsă de M. Winiarska-Kabaciń pe un topor din silex din mormântul III, topor pe care au fost găsite atât urme tehnologice (șlefuirea și netezirea acestuia) dar și de utilizare provenind de la folosirea sa intensă pentru prelucrarea lemnului (cap. 21. *Analiza funkcjonalna siekiarki krzemiennej z grobu III / Use-Wear Analysis of a Flint Axe from Grave III* – p. 491-492).

În partea de final a monografiei sunt redată de către M. Szmyt și T. Goslar datările obținute pe oasele din săpătura lui Kostrzewski (cap. 22. *Chronologia absolutna osady i grobów z Białego Potoku / Absolute Chronology of Settlement and Graves from Biały Potok*: p. 495-507), datări ce sunt puse și în contextele arheologice de care aparțin.

Editorului, M. Szmyt, îi aparține și trasarea concluziilor finale cu privire la ceea ce se știe acum, după noile investigații de laborator prezentate în paginile acestei lucrări, despre vestigiile scoase la suprafață în 1925 (*Osadnictwo pradziejowe w Białym Potoku w świetle wyników badań Józefa Kostrzewskiego/ Prehistoric Settlement in Biały Potok in the Light of Józef Kostrzewski's Investigations*). Relatarea unei excursii a cercetătorilor de la Poznań (Makarowicz, J. Romaniszyn, R. Staniuk, R. Skrzyniecki) încheie această monografie, oferind

imaginea unui sat din Ucraina, la 90 de ani de la săpăturile întreprinse de Kostrzewski (*Biały Potok po 90 latach/ Biały Potok 90 Years After*).

Această lucrare colectivă constituie un remarcabil exemplu de punere în circuitul științific a rezultatelor analizelor întreprinse cu tehnologiile folosite în arheologia contemporană pe materiale scoase din pământ acum aproape un secol. Astfel, efortul autorilor și editorului este unul cu totul remarcabil, construind de-a lungul celor peste 500 de pagini un model de cercetare holistică a artefactelor arheologice.

Nu este intenția mea să exagerez cu laude însă, pot afirma că am citit un volum care face cinste atât muzeului și colecției în care a apărut cât și orașului Poznan, o citadelă a cunoașterii și a viziunii pe termen lung în investigația arheologică.

DIANA-MĂRIUCA VORNICU